

Bernt Bernholm – svensk medicinjournalistikens fader

Lika gammal som Hippokrates är inte den informella yrkesetik som många svenska medicinjournalister håller sig med. Nej, tanken att en sådan etik överhuvudtaget skulle existera framkallar troligen ironiska småleenden hos mediekritikerna. Men dagens etiska rättesnören har snart 60 år på nacken. De formulerades först av »den svenska medicinjournalistikens fader« Bernt Bernholm (1914–2007), troligen ett relativt okänt namn för en yngre generation medicinare.

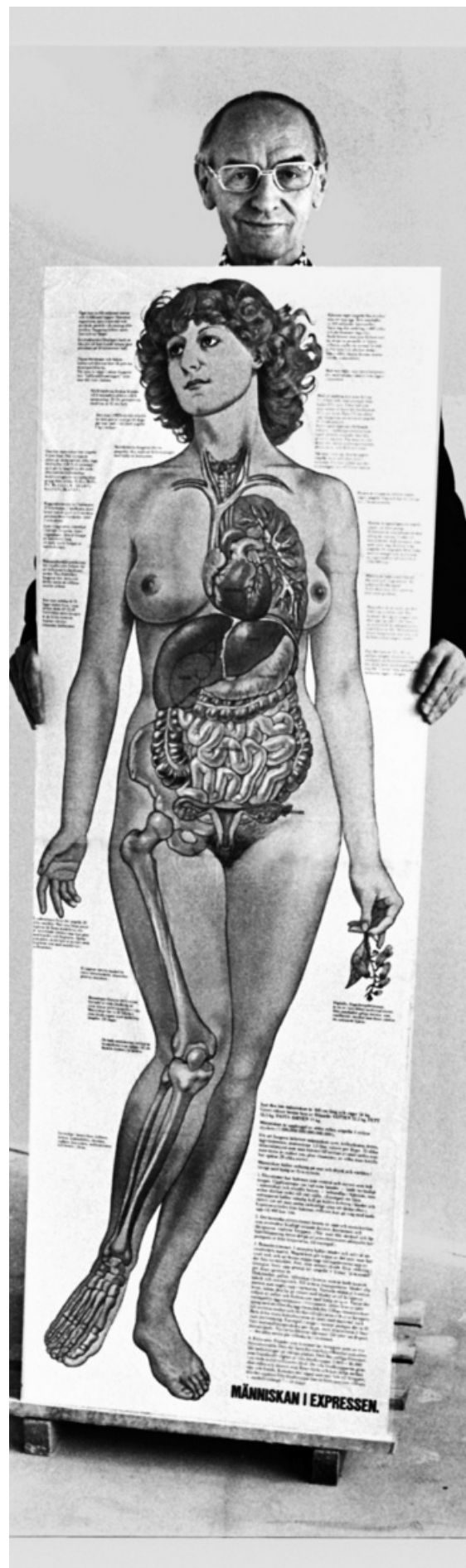
Likafullt skulle Borlänge-sonen som brann för fotboll och medicinsk folkupplysning bli känd och aktad i vida kretsar under sitt kvartssekel långa värv 1949–1974 som Expressens medicinske reporter samt som populärmedicinsk författare, översättare och manusförfattare bakom tittarsuccén »Träna med TV«, som startade 1963, och det medicinska magasinet »Ronden« (som Claes Wirsén övertog 1968).

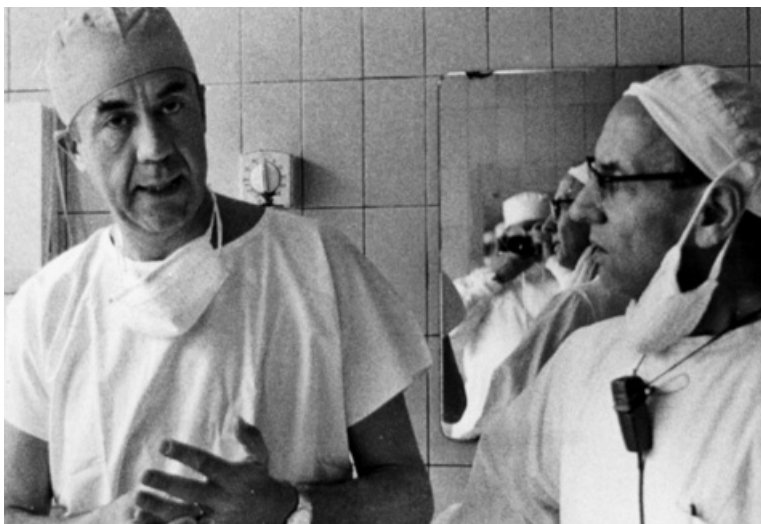
Rötterna till tumregler som att »inte vålla skada« (ja, samma som läkaretiken) och »inte väcka ogrundade förhoppningar eller omotiverad fruktan« kan sökas i Bernholms opublicerade memoarer »Medicinsk reporter« samt i efterlämnade artiklar, brev, anteckningar och andra dokument, vilka på ett unikt sätt blytbyser en era då relationerna mellan medicinen och massmedierna utvecklades från frostiga till frikostiga.

Expressens första nummer kom ut den 14 oktober 1944. Under vintern diskuterade chefredaktören Carl Adam Nycop med dåvarande notischefen Sigge Ågren och redaktionssekreteraren Pontus Henriques om att tidningen borde ha ett antal specialmedarbetare. Henriques skall enligt Bernholm först ha varit tveksam till tanken att »matnyttiga« allmänreportrar härigenom skulle undandras den viktiga ordinarie nyhetsbevakningen. Men Nycop hävdade att vissa medarbetare måste frikopplas och få möjlighet att »plöja på djupet« inom sina fält, och den linjen vann. I januari 1945 föreslog han att man skulle låta fem nyhetsreportrar på heltid ägna sig helt åt var sitt specialområde – naturvetenskap/teknik, det militära och flyget, politik, ekonomi och medicin. Fler skulle tillkomma. De gamla allroundjournalisternas tid var förbi (trodde man – i dag vittnar medicinjournalister om att det pågår en nedrustning av specialreportaget). Nu minskade i ett slag nyhetschefernas möjligheter att kontrollera specialmaterialet och därmed också redaktionsledningens inflytande, vilket ställde högre krav på tillförlitliga källor, i Bernholms fall främst läkare och forskare.

När Bernholm erbjöds att som den förste i svensk press på heltid ägna sig åt medicin bävade han först för uppdraget. Detta var en era när läkarna åtnjöt högt anseende i samhället, medan journalister hade dåligt anseende bland läkare. Bernholm skriver: »Läkarna hade något att ge som jag ville ha: kunskap och information om medicinska förhållanden. Hur skulle jag få dem att dela med sig

BERT BERNHOLM (1914–2007), medicinreporter och författare, som blev stilbildande i sitt sätt att skriva populärvetenskap. Här är Bernt Bernholm bakom en teckning som gjordes av Jane Bark 1977 till en av Expressens kampanjer.

av sitt vetande?» Barndomsvännen toraxkirurgen Åke Senning tycks tillsammans med ett par andra läkare ha spelat en avgörande roll för den unge Bernholm som vägvisare och isbrytare in i den svårforcerade medicinska kunskaps- och samhällssfären.

En nyckelscen utspelar sig när Senning presenterar Bernholm för den brittiske neurokirurgen Wylie McKissock under ett tidigt Sverigebesök. McKissock berättade för Bernholm om de dåliga relationerna mellan journalister och läkare som rådde i England, där läkarförbundet kunde utesluta en läkare som ansågs ha sökt publicitet. Men förhållandena hade förbättrats sedan parterna lärt sig att gå »halva vägen var«. Det torde ha inneburit att läkarna ställde sin kunskap till journalistens förfogande mot att journalisten underkastade läkarna sitt material för kontroll och respekterade professionens synpunkter på lämpligheten av viss publicering. »Det medicinska reportaget borde bedrivas i så nära samarbete med läkarna som möjligt. Vi skulle försöka bygga upp en goodwill hos läkarna som så ofta klagade över att de blev missförstådda och feltolkade i tidningarna«, skriver Bernholm. Han fick också Expressens redaktionsledning med på den strategin.

IBernts bokhylla i arbetsrummet på Lidingö finner jag ett dedicerat exemplar av boken »Medicin för politiker« av professor Gunnar Björck, livmedikus och moderat politiker. Boken består av artiklar publicerade i Svensk Läkartidning, Ny Tid och Arbetet 1951–1953. Någon, sannolikt Bernholm själv, har markerat vissa avsnitt i förordet och vid ett avsnitt tillagt ett utropstecken när Björck skriver:

»Det finns å andra sidan åtskilligt inom medicinen, som definitivt icke lämpar sig för offentlig diskussion. Sjukdomsbeskrivningar och behandlingsförsök är saker som den stora allmänheten många gånger saknar möjlighet att uppfatta på rätt sätt. Osorvad medicinsk folkupplysning, ofta uppslagen i sensationssyfte, gör mera skada än nytta. Så länge man har en fri press är det svårt att hindra detta, hur mycket man än må beklaga den saken. Det är inte sannolikt att förhållandet kan förbättras genom att läkarna stänger dörren för pressen eller lägger på telefonluren. Dålig upplysning kan endast bekämpas genom god upplysning, och den måste läkarna svara för själva (de sista sex orden understruken med blyerts). Ingen annan kan göra det.«

ÅKE SENNING OCH BERT BERNHOLM

Foto: Börje Wiklund

EXPRESSENS »TOLV LÄKARE«

Gruppen utökades med flera av landets framstående medicinska experter som rådgivare. Bland dessa fanns Folke Mossfeldt, Karl Axel Backman, Bengt Nylén, Arne Mellgren, Ingemar Söderlund och Claes Thorén, för att nämna några. Bilden togs 1982.

Foto: Hans Jakobsson, Expressen

Med den stora tidningens resurser i ryggen fick Bernholm tillgång till tidens främsta kliniker och forskare, i Sverige och utomlands, och etablerade tåmodigt samarbetsavtal med flera av landets mest framstående medicinska experter – först kända som Expressens »tolv läkare«, sedan betydligt fler – som källor och svarande på läsarfrågor. Tidningen var generös med medel till facklitteratur, studie- och reportageresor. I Bernholms avtal ingick också ett slags veckorätt; allt medicinskt material skulle underkastas hans granskande öga före publicering.

Bernholm skriver i sina memoarer att »en ström av nyheter om medicinska, naturvetenskapliga eller tekniska upptäckter, som varit hemligstämplade under kriget, nu släpptes ut till allmänheten« och tillägger att »bordet hade börjat dukas« för medicinska specialreportrar i tidningarna. Med tiden förändrades också klimatet mellan medicin och medier, enligt Bernholm framför allt genom televisionen, där läkarna gärna medverkade.

Bernholms banbrytande insatser ligger på flera plan. Han var först med många nyheter och pionjärskildringar inifrån kliniker och andra för allmänheten tidigare fördolda miljöer. Till hans mest kända »scoop« hör lidokainets (Xylocain) upptäckt och talidomidens (Neurosedyn) biverkningar. Han verkade också för en öppnare sexualsyn genom mångårigt samarbete med professor P O Lundberg, Uppsala, samt sexualupplysare som Inge och Sten Hegeler och psykologen Maj-Briht Bergström-Walan.

Den som börjar läsa hans omfattande produktion från 1949 och framåt kan konstatera att han inledde med en rivstart och sedan höll farten. Artikelserier om de stora folksjukdomarna, inklusive det då tabubelagda cancerområdet, avlöstes av nyhetsartiklar, reportage, recensioner, krönikor, även ledarstick.

In på 1980-talet var han sysselsatt med Expressens prenatalforskningsfond, som finansierades med hjälp av allmänhetens bidrag via insamlingar och tävlingar i Expressen. På nyhetsplats beskrev han sedan forskningens resultat och framgångar. Något som senare rönt kritik från t ex DNs vetenskapsjournalist Jenny Jewert. (»De sponsrade projekten åtnjöt osmakligt gott om spaltutrymme i den egna tidningen. Ett mer flagrant exempel på hur en av Sveriges största dagstidningar har gått vilse under flagg av kampanjjournalistik är svårt att hitta«, skrev hon på DNs ledarsida den 27 juni 2004.) På den tiden det begav sig hördes emellertid vad jag minns inga avvikande röster om det lämpliga i arrangemanget.

En av Expressens »tolv läkare« 1969–1974 var Ingemar Söderlund, invärtesmedicinare, i dag klinisk lärare i ortopedisk medicin och verksam inom företagshälsovården i Helsingborg samt en skicklig medicinsk illustratör, som redan i mitten av 1960-talet började illustrera medicinska artiklar i Expressen. Han berättar att han lärde sig mycket om att skriva av Bernholm.

– Bernt var väldigt tydlig och klar. Han hade en pedagogisk idé som det var roligt att ta del av. Jag uppskattade att han brann för folkbildningen. Han kunde också förmedla hur man skulle skriva för att nå ut till folk. Som tidningsman fick han oss att börja skriva vettigt. När han fick se något jag skrivit där poängen låg längre ner i texten kunde han försynt säga: »Ska du inte göra så att du svarar på frågan först?«

Folke Sjöqvist, professor emeritus i klinisk farmakologi, kom med som expert i Expressens prenatalforskningsnämnd omkring 1970 och arbetade därmed i flera år i nära kontakt med Bernholm.

– Jag minns en episod, innan jag kom in i nämnden. Bernt hade lyckats få reda på att jag från USA tagit hem en då unik metod för att mäta mycket små koncentrationer av antidepressiva läkemedel i blodet. Han bjöd ut mig på en restaurang i Stockholm och berättade att han ville skriva en artikel om detta. Men jag bad honom vänta. Medicinska forskningsrådet, där jag sökte forskningsmedel, tyckte inte om läckor på den tiden. Bernt blev ledsen, men han höll sitt ord och väntade. Det var väldigt fint. Ofta ringde han mig om det gällde kinkiga ärenden som att beskriva läkemedelsomsättningen under graviditeten. Han var tidigt ute med evidensbaserad medicin, berättar Sjöqvist.

Iett av memoarernas sista kapitel berättar Bernholm om hur han som nyfödd behandlats med »rissmörjning« av »Iwarezmor« mot raktitis, engelska sjukan, som i folkmun kallades för »skärvan« eller »riset«. Han tycker att det är en lustig ironi att han som var så noga med att hålla sig till vetenskap och beprövad erfarenhet hade utsatts för denna »uråldriga, ovetenskapliga behandling« och fortsätter:

»När man sedan betänker att samme medarbetare under sitt reporterliv också fick vara med om ett av den moderna kirurgins underverk, en hjärttransplantation, då inser man hur snabbt den medicinska utvecklingen gått under 1900-talet. Det är jag såg dagens ljus kunde ingen doktor sanningsenligt påstå att han ur sin läkarväska kunde trolla fram ett specifikt botemedel mot en enda allvarlig sjukdom. Sant skulle ett sådant påstående bli först på 1920-talet. Då kom i rask följd insulinet mot sockersjuka och vitamin B₁₂ mot pernicios anemi osv. Och på 1930-talet inleddes det stora genombrottet på infektionsfronten med Domagks prontocil, som på 1940-talet följdes av penicillin och andra antibiotika samt av paraminosalicylsyra (PAS) och isonikotinsyrehydrazid (INH), som bröt udden av tuberkulosen. På 1950-talet slutligen kom det vaccin som blev ett skydd mot polion. Från Iwarezmors rissmörja till Salks poliovaccin – det är sannerligen en storartad medicinsk utveckling under den droppe i tidens hav som vi brukar kalla en mansålder. Att som medicinsk reporter ha fått uppleva och rapportera om en stor del av den utvecklingen känns som en stor ynnest.«

David Finer

medicinjournalist och doktorand, institutionen för folkhälsovetenskap, Karolinska institutet

Från Pharmacopoea till Fass

Uppvuxen i en familj med apotekartradition fick jag lära känna något av detta yrke när jag som nyfiken ung pojke hälsade på min morfar på hans apotek, Kronan i Filipstad. Jag såg hur det gick till att tillverka läkemedel från recept till flytande medicin i bruna flaskor eller pulver och piller. En gång kom en gammal patient som klagade att han inte blev bra med den nya tablettmedicinen. Han sa: »Kan jag inte få riktig flytande medicin som är besk, smakar illa och rensar hela mig?« – Ja, så var det på den tiden när läkemedel började tillverkas i stor skala.

På 1950-talet, när jag läste medicin, kom kursen i farmakologi med läran om läkemedel, deras indikationer och biverkningar. Då fick jag lära mig att skriva detaljerade recept med latinska namn på alla komponenter samt deras vikt och koncentration. Vid den tiden (1956) hade Medicinalstyrelsen just givit ut sin »Pharmaconomia svecica«. Syftet skulle vara:

»Ett stöd för läkarens minne, när han vill orientera sig i den raskt växande läkemedelsfloran. De två senaste decennierna har vår läkemedelsarsenal berikats med ett stort antal sådana medel, vilkas rätta handhavande kräver ingående kunskap.«

Kursen i farmakologi var jobbig men också intressant, och när jag vikarierade som provinsialläkare i Mellerud ställdes jag genast inför praktiska problem. En patient ville ha ett medel mot mjäll, klåda och håravfall. Då tog jag fram min receptpärm från kursen, där det stod upptaget alla detaljer om sammansättningen av Spiritus ad capillitium eller hårsprit, vilken bl a skulle innehålla: pilocarpin HCL, oleo ricini och salicylsyra.

Det började i Bagdad under 700-talet när läkekonsten och farmacin separerades. Så småningom skapades farmaceuten och apotekaryrket. Det första apoteket för allmänheten i Sverige tillkom 1675 och blev känt med sin skylt: Apoteket Lejonet. Här fanns en massa mediciner, från farliga kvicksilversalter till trevliga pepparkakor bakade av nunnor och sålda som medicin för diverse åkommor. Unionskungen Johan II t ex ordinerades pepparkakor mot sitt dåliga humör av sin doktor, och fortfarande lever myten att man blir snäll av dem.

Den första farmakopén författades 1530 av Paracelsus, och det första steget till en svensk motsvarighet var »Stockholms farmakopé« (»Pharmacopoeja holmiensis galeno-chymica«), som publicerades 1686, men den första officiella upplagan av läkemedels-handboken kom 1775, förstas på latin. Den var dedikerad till Hans Majestät konung Gustav III och hette »Pharmacopoea svecica«.

Alla gamla editioner av farmakopén var på latin, men i inledningen till den åttonde upplagan 1901 står det: »Genom Kongl. Maj:ts nådiga bref av den 14 december 1894 bestämdes att den nya farmakopén

LÄKEMEDELS-HANDBÖCKER
Den första officiella upplagan av läkemedelsboken »Pharmacopoea svecica« kom ut 1775, då författad på latin.
Fass kom 2008 i sin senaste upplaga.

NICHOLAS CULPEPER
(1616–1654),
apotekare i
London, översatte och kommenterade
»Pharmacopoeia Londinensis«
till läkarnas förtret.

»MATERIA MEDICA«
Carl von Linnés egen farmakopé publicerades 1749.

skulle avfattas på svenska och icke såsom samtliga äldre editioner på latinska språket. Men vid rubricering hafva latinska namn bibehållits.»

Farmakopén på latin ansågs allmänt som något hemligt och ett privilegium bara för läkare och apotekare. Så hade det alltid varit, men det blev annorlunda i England. Här fanns apotekaren Nicholas Culpeper (1616–1654) som blev ett mycket välkänt namn bland allmänheten. 1639 etablerade han sig tillsammans med en annan apotekare i London. Detta passade honom, han behärskade klassiska språk och kunde hjälpa sina kolleger och allmänheten att tolka komplicerade medicinska texter som farmakopén, vilken han översatte till engelska så att texten skulle kunna läsas av vem som helst. Bland etablerade läkare med kungligt certifikat blev Culpeper illa sedd eftersom han hade översatt och publicerat deras hemliga manifest, »Pharmacopoeia londinensis«. Det blev emellertid inte bara en översättning av den latinska texten till engelskan utan den försågs också med sarkastiska kommentarer om dyra och diskutabla beståndsdelar i officiella medikament såsom torkade mumier och pulveriserade kranier av hängda förbrytare. Culpeper kunde inte heller låta bli att kritisera läkarna, vilka han genomskådade som charlataner när de tog patienternas pengar och plågade dem genom åderlätning, kräk- och avföringsmedel. Presidenten av The Royal College, Theodor Mayerne, var ursinnig och förklarade: »We write this book only for the learned, for the disciples of Apollo, and for the welfare, not for the information, of common people.«

Culpepers översättning hade varit möjlig att genomföra under en tid när monarkin tillfälligt avskaffats under Oliver Cromwells styre. Hans mest välkända egna verk blev emellertid »The English physitian«, en medicinsk handledning för gemene man om användning av örtmedicin som utkom 1652 och sedan dess utgivits i över hundra upplagor, den senaste 1994 i USA. Senare upplagor heter: »Culpeper's complete herbal«. Näst Bibeln var detta på sin tid en av de mest spridda böckerna i Storbritannien. Som en viktig hjälprea följde den också med utvandrarerna till Amerika, Australien och Sydafrika och blev den första medicinska boken som trycktes i Amerika (Boston, 1708). Ett annat betydelsefullt bidrag är Culpepers »A directory for midwives«, den första engelskspråkiga obstetriska handboken, som utkom 1651.

Vår egen botaniker och världsberömda smålänning Linné var i själva verket professor i praktisk medicin vid Uppsala universitet och publicerade 1749 sin

»Materia medica«, hans egen farmakopé med 535 nya hälsobringande växter, mineralier och djur som han bedömde som användbara i medicinen.

Linné tyckte att mycket av innehållet i den gamla Stockholmsfarmakopén var värdelöst för behandling av sjukdomar och införde sin egen lista av medikament med motiveringar av valet. Denna skrift påminner om Culpepers »The English physitian« men var grundad på mera vetenskapliga principer. Culpeper hade på sin tid inte bara presenterat sina växters medicinska egenskaper utan också sammanlänkat dem med egendommiga astrologiska synpunkter om sjukdom, medicin och läkemedel. Linné däremot beskrev noggrant också nya medicinska egenskaper hos sina preparat och indikationer om vilka sjukdomar de skulle användas mot.

Han författade även flera avhandlingar om läkemedel och läkemedelskontroll, t ex hur man med hjälp av smak och lukt avgjorde kvaliteten och användbarheten av medicinalväxter. »Materia medica« var en signal till svenska myndigheter att det var dags att modernisera medicinen, och detta ledde till en nyutgåva av den svenska farmakopén år 1775.

Läkemedelsindustrins gemensamma förteckning av »Farmaceutiska specialiteter i Sverige« (Fass) publicerades första gången 1966. Detta var ett stort framsteg för objektiv information med alla detaljer om biverkningar och kontraindikationer. Dessförinnan hade varje läkemedelsföretag en egen publikation över sina produkter, som delades ut till alla läkare och apotek i landet. Detta var förstås bra, men de var opraktiska att arbeta med, det var svårt dels att rymma alla i en bokhylla, dels att hitta rätt preparat, deras dosering, förpackningsstorlek och priser i dem.

Men Fass har blivit mer och mer voluminös i och med att fler och fler parallellimporterade läkemedel har tillkommit. Den senaste upplagan (2008) har just kommit ut. Vi får se hur det blir i framtiden, är det Internet som helt ska ta över? Jag tror att vi fortfarande behöver ha något i handen, något som man kan ta med sig som dokumenterar läkemedelsterapi. Detta såg jag bevis på utomlands när jag med framgång införde »Kuwait drug index«.

Olav Thulesius
professor em, Linköping
olav.thulesius@telia.com